

Herder's attitudes on pastureland use

Narantsatsral Tseren^{1,*}, Bayarmaa Vandangombo¹, Ikhbayar
Tsevelmaa², Zolzaya Adiya¹, Urtnasan Mandakh¹, Munkhtur
Batkhuu¹

¹*Division of GIS and Remote Sensing, Institute of Geography and Geoecology, Mongolian Academy of Sciences, Ulaanbaatar, Mongolia*

²*Division of Land Management, Agency for Land Administration and Management, Geodesy and Cartography, Ulaanbaatar, Mongolia*

*Corresponding author email: narantsatsralts@mas.ac.mn

<https://orcid.org/0000-0002-2960-6669>

Received: 30 September 2023 / Accepted: 22 December 2023 / Published online: 28 December 2023

ABSTRACT

Pastureland occupies 70 percent of the total territory of Mongolia, and more than 70 million head of livestock graze in this pasture. Pastureland use cannot be considered separately from the activities and practices of herders. Therefore, we aimed to assess the condition of pastureland based on the attitudes of herders and to determine ways to improve pastures. In this study, we used the questionnaire survey method, and 317 herding households of Dornod and Khentii provinces participated in the survey. Questionnaires included the following topics: 1. Pastureland use and accessibility; 2. Water supply; 3. Herder's opinion on the legal regulation of pastures and the necessity of legal regulation; and 4. Main problems of herders. Answers to the questionnaires were later compared with the statistical data on the number of livestock and pasture area, the number of livestock per hectare, and some reports and research findings on pasture utilization. According to the results, the main problems of the herders were the sufficiency of the water supply, the increase in the number of livestock exceeding the carrying capacity of pastures, and wildfires. During 2007-2022, the number of livestock increased by more than 4.9 million, while the pasture area decreased by 1856.3 thousand hectares in these provinces. Also, during the summer and fall of 2007-2022, livestock density per unit hectare of pasture area increased 3.5 times in Dornod province and 2.1 times in Khentii province. In the winter and spring, it increased by 2.45 times in Dornod province and 2.4 times in Khentii province. The growth of livestock numbers was the primary source of livelihood and finances for herders but it was the main reason for pastureland degradation and disputes. Therefore, it is important to manage the growth of livestock numbers through legal regulation.

Keywords: Pastureland use, grazing pressure, herder, herder household, questionnaire.

Малчдын бэлчээр ашиглалтын талаарх хандлага

Наранцацрал Цэрэн^{1,*}, Баярмаа Вандангомбо¹, Ихбаяр
Цэвэлмаа², Золзаяа Адьяа¹, Уртнасан Мандах¹, Мөнхтөр Батхүү¹

¹Газарзүйн мэдээллийн систем-Зайнаас тандан судлалын салбар, Газарзүй, геоэкологийн хүүрээлэн, Шинжлэх Ухааны Академи, Улаанбаатар, Монгол

²Газар зохион байгуулалтын хэлтэс, Газар зохион байгуулалт, геодези, зураг зүйн газар, Улаанбаатар, Монгол

*Холбоо барих зохиогчийн цахим хаяг: narantsatsralts@mas.ac.mn

<https://orcid.org/0000-0002-2960-6669>

Хүлээн авсан: 2023 оны 09 сарын 30 өдөр / Зөвшөөрөгдсөн: 2023 оны 12 сарын 22 өдөр /

Нийтлэгдсэн: 2023 оны 12 сарын 28 өдөр

ХУРААНГУЙ

Монгол орны нийт газар нутгийн 70 хувь орчмыг бэлчээрийн газар эзэлж, тус бэлчээрт 70 сая гаруй толгой мал бэлчээрлэж байна. Бэлчээрийн газрын ашиглалтыг малчдын үйл ажиллагаа, дадал зуршлаас ангид авч үзэх боломжгүй юм. Иймээс бид бэлчээрийг ашиглаж буй гол эзэд болох малчдын саналд тулгуурлан бэлчээр ашиглалтын нөхцөл байдлыг үнэлэх, тэдний санал, тулгамдаж буй асуудалд үндэслэн бэлчээр сайжруулах арга замыг тодорхойлох зорилгоор тус судалгааг хийсэн болно. Энэхүү судалгаанд анкетаар асуулга судалгаа авах арга зүй ашигласан бөгөөд судалгаанд Дорнод, Хэнтий аймгийн 317 малчин өрх хамрагдлаа. Асуулга судалгаа нь бэлчээр ашиглалт, бэлчээрийн хүрэлцээ; усан хангамжийн нөхцөл байдал; бэлчээрийн эрх зүйн зохицуулалтын талаарх малчдын санал, цаашид ямар хууль эрх зүйн зохицуулалт хэрэгцээтэй байгааг тодорхойлох; малчдад тулгамдаж буй асуудал гэсэн үндсэн 4 агуулгыг хамарна. Асуулга судалгааны үр дүнг малын тоо толгой, бэлчээрийн талбайн статистик тоо баримт, нэгж га талбайд ногдох малын тооны үзүүлэлт болон бэлчээр ашиглалтын талаарх зарим тайлан, судалгааны дүгнэлттэй харьцуулав. Судалгааны дүнгээс харахад усан хангамжийн хүрэлцээ, бэлчээрийн даацаас хэтэрсэн малын тоо толгойн өсөлт, түймэр зэрэг нь малчдад тулгамдаж буй гол асуудал болж байна. 2007-2022 оны хугацаанд малын тоо толгой эдгээр аймгуудад 4.9 сая гаруйгаар өссөн бол бэлчээрийн талбай эсрэгээрээ 1856.3 мян.га-гаар буурсан байна. Нэгж га бэлчээрийн талбайд ногдох малын нягтшил 2007-2022 оны хугацаанд зун-намрын улиралд Дорнод аймагт 3.5 дахин, Хэнтий аймагт 2.1 дахин; өвөл-хаврын улиралд Дорнод аймагт 2.45 дахин, Хэнтий аймагт 2.4 дахин тус тус өссөн байна. Малын тоо толгойн өсөлт нь малчдад амьдралын баталгаа, санхүүгийн эх үүсвэр болдог хэдий ч эргээд бэлчээрийн хүрэлцээ муудах, маргаан гарах гол шалтгаан болж байна. Тиймээс цаашид малын тоо толгойн өсөлтийг эрх зүйн зохицуулалтаар шийдэх нь чухал юм.

Түлхүүр үгс: Бэлчээр ашиглалт, бэлчээрийн ачаалал, малчин, малчин өрх, асуулга судалгаа.

1. ОРШИЛ

Монгол улсын нийт нутаг дэвсгэрийн 72.6 хувийг хөдөө аж ахуйн газар, үүний 96.1 хувийг бэлчээрийн газар эзэлж байна [1]. 2022 оны байдлаар бэлчээрийн газар нийт 109151.3 мян.га байгаа нь 2002 он буюу 20 жилийн өмнөх үеийнхтэй харьцуулахад 17812.9 мян.га талбайгаар буурсан байна [2]. Харин малын тоо толгойн хувьд 2022 онд нийт 71.1 сая тоо толгой тоологдсон нь сүүлийн 20 жилийн хугацаанд 47.2 сая тоо толгой буюу 3 дахин өсжээ [3]. Үүнээс харахад бэлчээрийн талбайн хэмжээ жил ирэх бүр буурч, харин малын тоо толгой өссөөр байна. Мөн 2022 оны дүнгээр 190.78 мянган малчин өрх байгаа нь манай орны нийт өрхийн 20.3 хувийг эзэлж байна [4].

Бэлчээр нь малын тэжээлийн нөөцийг агуулдаг, байгалийн болон хүний үйл ажиллагаанаас шууд хамаардаг, нөхөн сэргэхээс гадна доройтолд ордог, зохистой ашиглалт, хамгаалалт шаарддаг тул зохицуулалт, зохион байгуулалттайгаар зохистой ашиглах хэрэгтэй [5]. Цаг уурын улсын сүлжээний бэлчээрийн мониторингийн цэгүүдээр тодорхойлоход 2016 оны байдлаар Монгол орны бэлчээрийн 42.4 хувь хэвийн, 13.5 хувь бага зэрэг, 21.1 хувь дунд зэрэг, 12.8 хувь их доройтсон бол 10.3 хувь хүчтэй доройтсон буюу цөлжилтийн байдалд орсон гэж дүгнэжээ [6]. Үүнээс харахад ойролцоогоор нийт бэлчээрийн 57 хувь доройтолд өртсөн байна. Бэлчээр доройтоход байгалийн хүчин зүйлээс гадна хүний үйл ажиллагаанаас үүдсэн эмх замбараагүй ашиглалт, бэлчээрийн даацаас хэтрүүлэн өсгөсөн малын тоо толгойн хэт өсөлт хамгийн их нөлөөлж байна [7]. Малын тоо толгойн өсөлтийг зохистой хэмжээнд тогтвортой барих, зохицуулах бодлого байхгүй учир малчид малаа өсгөсөөр, малын тоо жил ирэх бүр улам нэмэгдэж байна [8]. Бэлчээр

ашиглах, хамгаалахтай холбоотой үйл ажиллагаа нь нэг талаас төр засгийн бодлого нөгөө талаас малчдын үйл ажиллагаанаас хамаардаг. Аливаа шийдвэр гаргах, төлөвлөх үйл явцад олон нийтийн оролцоо, тодорхой нэг ашиг сонирхол бүхий бүлгийн саналыг харгалзан үзэх нь чухал байдаг. Бэлчээр ашиглалтыг олон нийтийн хандлагаар үнэлэх нь бэлчээр ашиглалттай холбоотой үйл ажиллагааг малчдын саналд тулгуурлан төлөвлөх, хөдөөгийн нөхцөл байдлыг ойлгож үнэлэх, хэрэгцээт мэдээллээ хурдан цуглуулж дүн шинжилгээ хийх давуу талтай байна [9]. Иймээс бид малчдын бэлчээрийн талаархи ойлголт мэдлэгийг сайжруулах, бэлчээрийг сайжруулах арга замыг малчдын санал бодлын үндсэн дээр тодорхойлох, бэлчээр ашиглалттай холбоотой гарч буй бэрхшээл тулгамдсан асуудлуудыг тодруулах зорилгоор тус судалгааг хийсэн болно. Бид тус зорилгын хүрээнд Хэнтий, Дорнод аймагт 2017 онд нийт 317 малчин өрхөд бэлчээр ашиглалтын талаар асуулга судалгаа явуулсан ба тус социологийн судалгааны үр дүнгээр малчдын бэлчээр ашиглаж буй хэлбэр, бэлчээрт хандаж буй хандлага, цаашид бэлчээрийн ашиглалтын талаар ямар зохицуулалт хийхийг хүсч буйг тодорхойлох зорилт тавьсан юм. Мөн тус аймгуудын малын тоо толгой, бэлчээрийн талбайн өөрчлөлтийн статистик тоо мэдээнд үндэслэн өсөлт бууралтыг тооцож, бэлчээрийн ачааллыг харуулав.

2. СУДАЛГААНЫ АРГАЗҮЙ

Энэхүү судалгаанд малчдын бэлчээр ашиглалтын талаархи ойлголт, хандлагыг үнэлэх, тэдний санал бодол, оролцооны үндсэн дээр бэлчээр сайжруулах арга замыг тодорхойлохын тулд социологийн судалгааны буюу ярилцлага хийн, анкетаар асуулга судалгаа авах аргыг ашигласан.

Дэвшүүлж буй зорилго, зорилтдоо хүрэхийн тулд бэлчээр ашиглалтын

талаарх малчдын хандлагыг тодорхойлох логик эрэмбэ дараа бүхий 9 бүлгийн, 62 асуулттай асуулга судалгааны анкетыг боловсруулан бэлтгэсэн. Тус асуулга судалгаанаас малчдын ерөнхий мэдээлэл, бэлчээрийн хүрэлцээ хангамж, отор, нүүдэл, усан хангамж, бэлчээр ашиглалт, төрөөс бэлчээрийн эрх зүйн зохицуулалтын талаар ямар арга хэмжээ авах нь чухал байгаа эсэх, бэлчээрийн маргаан зөрчил, малчдад тулгамдаж буй асуудал зэрэг асуултаудыг сонгон авч ашиглалаа. Сонгон авч ашигласан асуулгын 18 нь хаалттай, 3 нь нээлттэй асуулт бөгөөд асуулгын хариултын хувьд 17 нь чанарын, 4 нь тоон утга бүхий хариулттай юм. Мөн асуулга судалгааны хариултыг олон сонголттой буюу 3-аас дээш сонголттой хариултаас сонгох боломжтойгоор боловсруулсан. Асуулга судалгааны үр дүнг судалгаанд оролцогчдын хариултаудын нийлбэр дүнгээр гаргасан ба зарим асуултын хариултыг давхардсан тоогоор авсан болно. Асуулга судалгааны материалыг Microsoft Excel программ ашиглан боловсруулав. Судалгааны үр дүнг үндсэн 4 хэсэгт асуултаудыг ангилан бүлэглэж гаргав.

Асуулга судалгааг бид 2017 онд хийсэн бөгөөд бэлчээрийн ачааллыг асуулга авахаас өмнөх 10 жил, авснаас одоог хүртэлх хугацаанд хэрхэн өөрчлөгдөж буйг тогтоох зорилгоор нэгж га бэлчээрт ногдох малын нягтшлыг тооцов. Үүний тулд Дорнод, Хэнтий аймгийн 2007, 2017, 2022 оны бэлчээрийн талбай, малын тоо толгойн шаардлагатай статистик мэдээллийг цуглуулан, өвөл-хаврын болон зун-намрын нэгж га бэлчээрийн талбайд ногдох малын нягтшлыг гарган, 1986-2007 оны хугацаан дахь 8-р сарын 25-ны өдрийн олон жилийн дундаж ургац ашиглан тооцсон бэлчээрийн даацтай харьцуулав. Бэлчээрийн нэгж га талбай дахь малын нягтшил, бэлчээрийн даацыг Дорнод болон Хэнтий аймгуудын сум тус бүрээр гаргасны эцэст аймгийн дунджийг тооцов.

Бэлчээрийн даацыг Үндэсний статистикийн хорооны дарга, Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн сайд, Байгаль, орчин аялал жуулчлалын сайдын 2019 оны 08-р сарын 05-ны өдрийн А/113, А-250, А/422 дугаар хамтарсан тушаалын хавсралт болох “Малын бэлчээрийн даац тооцох нэгдсэн аргачлал”-ын дагуу өвөл-хаврын, зун-намрын бэлчээрт тооцсон болно [10]. Бэлчээрийн даацыг тухайн аргачлалд заасны дагуу ургамалжлын бүс бүслүүр тус бүрийн улирлын үргэлжлэх хугацаа, биологийн ургацыг бодит ургацад шилжүүлэх итгэлцүүр, нэг хонины өдөрт идэх өвсний хэмжээ болон хонин толгойд шилжүүлэх итгэлцүүр, малын тоо толгой, бэлчээрийн талбайн мэдээллийг ашиглан, “Томьёо (1)”-ээр тооцсон.

$$Бд = \frac{У_{бодит}}{(Х \cdot \Theta)} \quad (1)$$

Бд- Бэлчээрийн даац

У_{бодит} – Бэлчээрийн бодит ургац, кг/га

Х- Бэлчээрлэх хугацаа

Ө- Нэг хонин толгой малын өдөрт идэх өвсний хэмжээ, кг

Хонин толгойд шилжүүлэх итгэлцүүрийг мөн дээрх аргачлалд заасны дагуу тэмээ -5 хонь, адуу-7 хонь, үхэр-6 хонь, ямаа-0.9 хониор тооцон ашиглав.

3. СУДАЛГААНЫ ҮР ДҮН

3.1. Асуулга судалгааны үр дүн

Бэлчээр ашиглалтын талаар явуулсан асуулга судалгаанд Дорнод аймгийн 14 сумын 112 малчин өрх, Хэнтий аймгийн 18 сумын 205 өрх буюу нийт 317 өрх хамрагдсан. Судалгаанд оролцогчдын 86 хувь нь тухайн сумын уугуул малчин иргэд, 14 хувь нь шилжиж ирэн суурьшсан байна. Шилжиж ирэн суурьшсан малчин өрхийн 45 хувь нь тухайн сумандаа 10-аас дээш жил амьдарсан өрхүүд байлаа. Судалгаанд оролцсон малчдын 71 хувь нь эрэгтэй, 29 хувь нь эмэгтэй малчид байсан ба насны

хувь 53 хувь нь 40-өөс дээш насны малчин иргэд байсан юм.

3.1.1. Бэлчээр ашиглалт, бэлчээрийн хүрэлцээ

Бэлчээрийн хүрэлцээ. Малчдын бодлоор тэдний одоогийн малд 4 улирлын бэлчээр хүрэлцээтэй эсэхийг тодруулахад доорх байдлаар хариулсан байна (**Хүснэгт 1**), (**Хүснэгт 2**).

Хүснэгт 1. 4 улирлын бэлчээрийн хүрэлцээ (Дорнод аймаг)

	Дорнод		
	Тийм	Үгүй	Мэдэхгүй
Өвөл	91	14	7
Хавар	90	16	6
Зун	92	14	6
Намар	93	13	6

Дорнод аймгийн судалгаанд оролцсон 112 өрхийн 81.7 4 улирлын бэлчээр хүрэлцээтэй хэмээн хариулсан байна. Харин 4 улирлын бэлчээр хүрэлцээгүй хэмээн 13-16 хувь нь хариулсан бол 6-7 хувь нь бэлчээрийн хүрэлцээ хангамжийг төдийлөн үнэлж мэдэхгүй гэв. Бэлчээр хүрэлцээгүй гэж хариулсан малчин өрхүүдээс шалтгааныг тодруулахад 30 хувь нь ус дутмаг тул гол усаа дагаад олон айл нэг дор бөөгнөрдөг, 29 хувь нь айл олон, 26 хувь мал их тул даац хэтэрсэн, 15 хувь нь бэлчээрийн ургац муудаж байна гэсэн юм.

Хүснэгт 2. 4 улирлын бэлчээрийн хүрэлцээ (Хэнтий аймаг)

	Хэнтий		
	Тийм	Үгүй	Мэдэхгүй
Өвөл	114	90	1
Хавар	116	88	1
Зун	116	88	1
Намар	117	87	1

Хэнтий аймгийн судалгаанд оролцсон 205 өрхийн 56.5 хувь нь 4 улирлын бэлчээр хүрэлцээтэй хэмээн хариулсан байна. Харин 4 улирлын бэлчээр хүрэлцээгүй хэмээн 43.5 хувь нь хариулсан юм. Бэлчээр хүрэлцээгүй гэж хариулсан малчин өрхүүдээс шалтгааныг тодруулахад 23 хувь нь айл их тул мал ихтэй, үүнээс үүдэн бэлчээрийн даац хэтэрсэн, 6 хувь нь бэлчээрийн ургац муудаж байна, 5 хувь нь оготно ихэссэн, уул, усандаа хашигдан хадлан, гэжээлээ бэлтгэж чаддаггүй, 66 хувь нь тодорхой хариулт өгөөгүй байна.

Бэлчээрийн улирлын зааг, сэлгээ. Судалгаанд оролцогч малчин өрхүүдээс бэлчээр ашиглахдаа улирлаар сэлгэн ашигладаг эсэх, тухайн орон нутгийн бэлчээр тодорхой зааг хуваарьтай эсэх талаар асуулга авахад дараах хариултыг өгсөн юм (**Хүснэгт 3**), (**Хүснэгт 4**).

Хүснэгт 3. Бэлчээрийн улирлын зааг, хуваарьтай эсэх

Хариулт	Дорнод	Хэнтий
Тийм	38	118
Үгүй	14	48
Мэдэхгүй	60	39

Дорнод аймгийн судалгаанд оролцсон малчдын 34 хувь нь бэлчээрийн улирлын заагтай, 13 хувь нь зааггүй, 54 хувь нь мэдэхгүй; Хэнтий аймгийн малчдын 58 хувь нь улирлын заагтай, 23 хувь нь зааггүй, 19 хувь нь мэдэхгүй хэмээн хариулсан.

Хүснэгт 4. Бэлчээрээ 4 улирлаар сэлгэн ашигладаг эсэх

Хариулт	Дорнод	Хэнтий
Тийм	26	107
Үгүй	71	81
Хариулаагүй	15	17

Бэлчээрээ 4 улирлаар сэлгэн ашигладаг эсэхэд судалгаанд оролцсон малчдын 42 хувь нь тийм, 47.9 хувь нь үгүй, 10.1 хувь нь тодорхой хариулт өгөөгүй байна. Бэлчээрээ сэлгэж ашигладаггүй хэмээн хариулсан малчид бэлчээр хүрэлцээгүй, бусад сум аймгаас малчид их орж ирдэг, малчид өөрсдөө нүүх сонирхолгүй болсон, энэ асуудал одооноос л яригдаж байна, усаа бараадан нутагладаг тул нүүхэд хэцүү, гол, худаг элбэг бол нүүх сонирхол ихтэй гэх шалтгаантай гэсэн юм.

Отор, нүүдэл. Бэлчээрийн доройтлоос сэргийлэх, ургамлын сэргэн ургахад нөлөөлөх бэлчээр ашиглалтын бас нэгэн чухал зүйл нь нүүдэллэх, отор хийх явдал байдаг. Асуулга судалгаагаар малчид жилд хэдэн удаа нүүдэг, нийт нүүдэл хийхэд нийт хэдэн км хүртэлх зайд нүүдэллэдэг, отор хийдэг эсэх, отор хийхэд ямар хүндрэл бэрхшээл байгааг тодруулсан юм (Хүснэгт 5.), (Хүснэгт 6.), (Хүснэгт 7.).

Хүснэгт 5. Жилд хэдэн удаа нүүдэллэдэг вэ

Хариулт	Дорнод	Хэнтий
Нүүдэггүй	9	11
1 удаа	1	4
2 удаа	41	46
3 удаа	22	38
4 удаа	21	70
5-аас дээш	8	36
Хариулаагүй	10	-

Хүснэгт 6. Нүүдэллэх зай

Хариулт	Дорнод	Хэнтий
Нүүдэггүй	9	11
10 км хүртэл	27	35
11-20 км	17	51
21-30 км	10	30
31-40 км	10	20
41-50 км	4	12
51-60 км	5	13

61-70 км	6	7
71-80 км	4	7
81-90 км	3	1
91-100 км	-	3
100-аас дээш км	3	11
Хариулаагүй	14	4

Судалгаанд хамрагдсан 2 аймгийн 317 малчин өрхийн 6 хувь нь нүүдэггүй гэсэн юм. Харин 2 хувь нь жилд 1 удаа, 27 хувь нь 2 удаа, 19 хувь нь 3 удаа, 29 хувь нь 4 удаа, 14 хувь нь 5-аас дээш удаа нүүдэллэдэг бол Дорнод аймгийн 10 малчин өрх тодорхой хариулт өгөөгүй. Харин нүүдэл хийх зайн хувьд эдгээр малчин өрхүүдийн 55 хувь нь 30 км хүртэлх зайд, 15 хувь нь 31-50 км, мөн 15 хувь нь 51-100 км хүртэл, 4 хувь нь 101-ээс дээш км зайд нүүдэллэдэг байна. Энэ асуултад мөн л Дорнод аймгийн 14 малчин өрх хариулаагүй юм. С.Цэрэндаш нарын судалгаагаар [11] хангайн бүс нутагт жилд 2-3 удаа 30 км хүртэл, хээрийн бүс нутагт 6-10 удаа 50 км хүртэл, говь нутагт 8-12 удаа 140 км хүртэл нүүдэллэх хэрэгтэй гэжээ. Харин тус 2 аймгийн судалгаанд хамрагдсан малчдын 40 хувь гаруй нь жилд 20 км-ээс доош зайд нүүдэллэдэг, 46 хувь нь 2-3 удаа нүүдэллэдэг гэсэн байна.

Хүснэгт 7. Отор хийдэг эсэх

Хариулт	Дорнод	Хэнтий
Тийм	36	71
Үгүй	52	123
Хариулаагүй	24	11

Асуулгад хамрагдсан малчдын 34 хувь нь отор хийдэг, 55 хувь нь хийдэггүй гэсэн бол 11 хувь нь тодорхой хариулт өгөөгүй юм. Жил бүр отор хийдэг хэмээн хариулсан 44 малчин өрх байгаа нь судалгаанд оролцогчдын 14 хувийг эзэлж байв. Отор хийдэг өрхүүдийн 46 хувь нь зун, 12 хувь нь намар, 23 хувь нь

өвлийн улиралд хийдэг бөгөөд 63 хувь нь өөрийн суманд оторлодог гэсэн байна. Отор хийдэггүй өрхүүдээс шалтгаан, бэрхшээлийг тодруулахад хүн хүч бага, отор хийх бэлчээр хомс, ус дутмаг байдаг, бусад аймаг, сумын нутагт отор хийхэд хөөгддөг, маргаан гардаг, цаг агаар хүндэрвэл отор хийнэ гэсэн юм.

Маргаан, зөрчил. Дорнод болон Хэнтий аймгийн судалгаанд хамрагдсан малчин өрхүүдийн 43 хувь нь малчдын хооронд маргаан гардаг, 52 хувь нь үгүй, 5 хувь нь мэдэхгүй гэсэн байна (**Хүснэгт 8.**), (**Хүснэгт 9.**).

Хүснэгт 8. Бэлчээрийн маргаан, зөрчил гардаг эсэх

Хариулт	Дорнод	Хэнтий
Тийм	35	102
Үгүй	70	94
Мэдэхгүй	7	9

Хүснэгт 9. Бэлчээрийн маргаан, зөрчил ямар хэлбэрээр гардаг вэ

Хариулт	Дорнод	Хэнтий
Хөрш зэргэлдээ малчидтай	31	85
Бусад багийн малчидтай	4	24
Бусад аймаг сумын малчидтай	3	27
Бусад (тавиул мал бүхий айлуудтай, аж ахуйн нэгж, байгууллагуудтай, мал ихтэй айлуудтай)	6	2

Малчид хоорондын бэлчээрийн маргаан ахуйн маргаан хэлбэрээр гардаг ба малчдын 40 хувь хоорондоо зохицох байдлаар шийдвэрлэдэг гэсэн бол үлдсэн хэсэг нь баг, сумын засаг дарга, газрын даамлуудын оролцоотойгоор шийддэг гэж хариулсан. Мөн 37 хувь нь хөрш зэргэлдээ

малчидтай, үлдсэн нь бусад баг, сум, аймгийн малчидтай маргаан үүсдэг гэсэн байна.

Бэлчээрийн ургац муудах, доройтол.

Асуулга судалгаагаар малчдын бодлоор бэлчээрийн гарц муудах, ургамлын төрөл зүйл өөрчлөгдөх, доройтох шинж тэмдэг ажиглагдаж байгаа эсэхийг тодруулахад судалгаа өгсөн нийт малчдын 67 хувь нь доройтож байна гэсэн байна (**Хүснэгт 10.**).

Хүснэгт 10. Ойрын жилүүдэд бэлчээрийн гарц, ургамлын төрөл зүйл өөрчлөгдөж байгаа нь ажиглагдсан уу

Хариулт	Дорнод	Хэнтий
Доройтож байна	73	139
Сайжирч байна	1	3
Хэвийн байна	27	55
Мэдэхгүй	11	8

Доройтож байна гэж үзсэн малчдаас ямар шинж тэмдэг илэрч байгаа асуулгыг мөн авсан. Нэг малчин хэд хэдэн шалтгааныг нэрлэж болох ба хариултыг давхардсан тоогоор авсан юм (**Хүснэгт 11.**).

Хүснэгт 11. Доройтож байгаа бол ямар шинж тэмдэг ажиглагдаж байна вэ

Хариулт	Дорнод	Хэнтий
Ургамлын төрөл зүйл цөөрч байна	50	81
Ургамлын ургац муудаж байна	47	99
Шарилж зэрэг мал иддэггүй ургамлууд ихсэж байна	27	78
Ургамалгүй халцгай газрын талбай нэмэгдэж байна	3	36
Цөлжиж байна	3	15

Судалгаанд оролцсон нийт малчдын 41 хувь нь ургамлын төрөл зүйл цөөрч байна, 46 хувь нь ургамлын ургац муудаж байна, 33 хувь нь шарилж, мал иддэггүй ургамал

ихсэж байна, 12 хувь нь ургамалгүй халцгай газрын талбай ихсэж байна хэмээн ажигласан гэж хариулсан.

3.1.2. Усан хангамж

Асуулга судалгаагаар тухайн малчин өрхүүд жилийн 4 улиралд ямар эх үүсвэрээс усаа хангадаг, аль улиралд усаар гачигддаг талаар тодруулсан болно (**Хүснэгт 12.**), (**Хүснэгт 13.**), (**Хүснэгт 14.**). Малчид 1 улиралд 2-оос дээш эх үүсвэрээс усаа залгуулах тохиолдол байдгийг харгалзан үзэж, давхардсан хариулт авсан.

Хүснэгт 12. Усан хангамжид эдгээрийн алийг хэрэглэдэг вэ (Дорнод аймаг)

Хариулт	Дорнод			
	Өвөл	Хавар	Зун	Намар
Худаг	87	94	63	64
Гол горхи, булаг	8	24	55	48
Нуур	4	5	10	7
Цас	32	4	-	-
Зөөврийн ус	-	-	-	-

Хүснэгт 13. Усан хангамжид эдгээрийн алийг хэрэглэдэг вэ (Хэнтий аймаг)

Хариулт	Хэнтий			
	Өвөл	Хавар	Зун	Намар
Худаг	90	105	80	82
Гол горхи, булаг	61	110	131	126
Нуур	5	5	19	20
Цас	102	5	1	1
Зөөврийн ус	2	2	1	1

Дорнод аймгийн судалгаанд оролцсон өрхүүд өвлийн улиралд 77 хувь нь, хаврын улиралд 84 хувь нь худгаас; зуны улиралд 49 хувь нь гол горхи, 56 хувь нь худаг; намрын улиралд 57 хувь нь худаг, мөн 43 хувь нь гол горхи, булгаас усан хангамжиндаа ашигладаг гэсэн байна.

Хэнтий аймгийн малчдын хувьд өвлийн улиралд 50 хувь нь цас; 44 хувь нь худаг; 32 хувь нь гол горхи, булаг, нуур; хаврын улиралд 56 хувь нь гол горхи, булаг, нуур; 51 хувь нь худаг; зуны улиралд 73 хувь гол горхи, булаг, нуур; 39 хувь нь худаг; намрын улиралд 71 хувь нь гол горхи, нуур; 40 хувь нь худгийн усыг ашигладаг гэсэн юм. Үүнээс харахад малчид зун-намрын улиралд гол горхи зэрэг задгай ус хэрэглэдэг бөгөөд жилийн 4 улиралд худгийн усыг хэрэглэдэг байна.

Тус 2 аймгийн малчдаас жилийн аль улиралд усаар гачигддаг талаарх асуулгад Дорнод аймгийн 62, Хэнтий аймгийн 82 малчин хариулт өгсөн байна. Хариултаас харахад хавар, өвлийн улиралд илүү усаар дутагддаг байна (**Хүснэгт 14.**). Энэ нь өвөл, хаврын улиралд задгай ус хэрэглэх боломж хомс байгаагаас шалтгаалж байна.

Хүснэгт 14. Жилийн аль улиралд усаар гачигддаг вэ

Хариулт	Дорнод	Хэнтий
Өвөл	13	30
Хавар	27	27
Зун	17	16
Намар	5	9

3.1.3. Төрөөс бэлчээр ашиглалтын талаар эрхзүйн зохицуулалт хийх шаардлага байгаа эсэх

Энэ хэсэгт бэлчээр нийтээр ашиглах хэлбэрийг малчид хэрхэн үнэлж байгаа, бэлчээр ашиглалтын талаарх малчдын ойлголт, дадалд өөрчлөлт хийх шаардлага байгаа эсэх, төрийн зүгээс бэлчээрийн эрхзүйн зохицуулалт хийх хэрэгцээ байна уу, хэрэв байгаа бол малчдын бодлоор юуг зохицуулах шаардлага тулгарч байгааг тодруулах асуулгыг авсан юм.

Малчдын бэлчээр ашиглалтын талаарх ойлголт, дадал. Судалгаанд оролцсон нийт 317 малчин өрхийн 78 хувь нь бэлчээрийн газрыг нийтээр ашиглах

нь зөв хэмээн үнэлсэн байна. Үүнийг дэлгэрүүлэн үзвэл Дорнод аймгийн малчдын 81 хувь, Хэнтий аймгийн малчдын 76 хувь нь бэлчээр ашиглалтын нийтээр ашиглах одоогийн хэлбэрийг зөв гэсэн юм (**Хүснэгт 15.**). Мөн судалгаанд оролцсон малчдын 12.6 хувь бэлчээрийн газрыг эзэмшүүлэхгүйгээр 4 улиралд нүүдэг болгох, сум орон нутгаас бэлчээр ашиглалтын талаар дорвитой зохион байгуулалт хийн мөрдүүлэх зэргээр ашиглалтыг зохицуулах шаардлагатай хэмээн хариулсан.

Хүснэгт 15. Бэлчээр нийтээр ашиглаж буй одоогийн хэлбэрийг хэрхэн үнэлж байна вэ

Хариулт	Дорнод	Хэнтий
Зөв	91	155
Буруу	9	18
Мэдэхгүй	12	32

Бэлчээр ашиглалтын талаарх малчдын одоогийн дадал, үйл ажиллагаа, ойлголтод өөрчлөлт хийх шаардлагатай эсэх асуулгад нийт судалгаанд оролцсон малчдын 51 хувь нь шаардлагагүй, 30 хувь нь шаардлагатай, 16 хувь нь мэдэхгүй гэж хариулсан (**Хүснэгт 16.**).

Хүснэгт 16. Бэлчээр ашиглалтын талаарх малчдын дадал, ойлголт, үйл ажиллагаанд өөрчлөлт хийх шаардлага байна уу

Хариулт	Дорнод	Хэнтий
Шаардлагатай	41	53
Шаардлагагүй	55	108
Мэдэхгүй	16	44

Малчдын бэлчээр ашиглах ойлголт, дадалд ямар өөрчлөлт хийх хэрэгтэй байгаа талаарх асуулгад Дорнод аймгийн 71, Хэнтий аймгийн 66 малчин хариулт өгч ярилцсан. Эдгээр малчдын 44 хувь нь сум, орон нутгаас бэлчээр ашиглалтын талаар малчдын дунд дорвитой ажил хийх, 28 хувь нь уламжлалт мал маллагааны арга

буюу ахмад, туршлагатай малчдын үгийг сонсох, үлгэр жишээ нэгнээсээ суралцах, 25 хувь нь төр засгийн зүгээс зохион байгуулалттай, шаталсан сургалт хийх, 2 хувь нь хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр сурталчлах хэрэгтэй гэсэн юм.

Төрөөс бэлчээр ашиглалтын эрхзүйн зохицуулалт хийх шаардлага, хэрэгцээ байгаа эсэх. Судалгаанд хамрагдсан 2 аймгийн нийт 317 малчин өрхийн малчдын 42 хувь нь малын тоог бэлчээрийн даацад тохируулах, 32.5 хувь нь сумдыг бүсчилэн томруулж отор нүүдэл хийх бэлчээрийн нөөц газар, бэлчээрийг зааг хуваарийг бий болгох, 14 хувь нь даацаас илүү гарсан малд татвар ногдуулах, 11 хувь нь бэлчээр ашиглалтыг зохицуулах эрх мэдлийг сум, аймагт нь олгох, 8 хувь нь бэлчээрийн тухайн хууль даруй батлан гаргах эрх зүйн зохицуулалт шаардлагатай байна гэж хариулсан байна (**Хүснэгт 17.**). Мөн ярилцлагын үеэр малчид худаг ус гаргах зэргээр бэлчээр сайжруулах үйл ажиллагаа авах хэрэгтэй гэсэн юм.

Хүснэгт 17. Төрөөс бэлчээрийн эрхзүйн зохицуулалтын талаар ямар арга хэмжээ авах нь чухал байна вэ

Хариулт	Дорнод	Хэнтий
Бэлчээрийн тухай хууль даруй батлан гаргах	13	11
Бэлчээр зохицуулах эрх мэдлийг аймаг, суманд нь олгох	15	19
Сумдыг бүсчлэн томруулж отор нүүдэл, бэлчээрийн зааг хуваарь бий болгох	25	78
Малын тоог бэлчээрийг даацад тохируулах	53	79
Даацаас илүү гарсан малд татвар ногдуулах	25	19
Мэдэхгүй	-	13

Хэрэв хуульд бэлчээр ашиглалтыг зохицуулах талаар өөрчлөлт хийвэл юуг тусгах хэрэгтэй байгаа асуулгад Дорнод аймгийн 88 малчин өрх, Хэнтий аймгийн 189 буюу нийт 277 малчин өрх хариулт өгсөн байна (**Хүснэгт 18.**). Эдгээр малчдын 88 хувь нь малын тоог бэлчээрийн даацад тохируулахыг хуульд тусгах шаардлагатай хэмээн үзсэн байна.

Хүснэгт 18. Бэлчээрийн тухай хуульд чухал ямар зохицуулалтыг тусгах хэрэгтэй вэ

Хариулт	Дорнод	Хэнтий
Бэлчээрийг гэрээгээр ашиглуулах	4	3
Бэлчээрийг эзэмшүүлэх	2	12
Малын тоог даацад тохируулах	75	169
Бэлчээрийг төлбөртэй болгох	4	5
Бусад	3	-

3.1.4. Тулгамдаж буй асуудал

Дорнод болон Хэнтий аймагт явуулсан асуулга судалгаагаар малчдад тулгамдаж буй асуудал бэрхшээлийн талаар нээлттэй асуулга авсан ба малчид өөрсдийн сум, орон нутгийн онцлог, цаг үеийн байдалтай уялдуулан хариулт өгсөн юм. Тус асуулгад малчид тулгамдаж буй асуудал, бэрхшээлтэй хэд хэдэн зүйлийг нэрлэж байсан тул дүнг давхардсан тоогоор гаргав (**Хүснэгт 19.**), (**Хүснэгт 20.**).

Хүснэгт 19. Малчдад тулгамдаж буй асуудал (Дорнод аймаг)

Тулгамдаж буй асуудал	Хариулт
Түймэр их гардаг, түймрийн дараа бэлчээрийн ургац мууддаг	57%
Усан хангамжийн хүрэлцээгүй байдал	26%
Ургамлын төрөл зүйл цөөрч, өвсний гарц муудаж, ургамал шимгүй болсон	25%

Залуу малчид ховордсон, тэднийг дэмжих бодлого байхгүй	21%
Бэлчээрийн даац хэтэрсэн, бэлчээрийн хүрэлцээ муу	14%
Мал болон малын гаралтай түүхий эд, бүтээгдэхүүний үнэ хямд	13%
Уламжлалт мал маллагааны арга өөрчлөгдөж, их техникжсэн, нүүдэл хийхээ больсон	6%
Бусад	38%

Дорнод аймгийн асуулгад оролцсон малчдын 57 хувь нь түймэр их гардаг, үүнээс шалтгаалан өвс шингэрч, ургац мууддаг, шатсан бэлчээрт малаа бэлчээх нь малын эрүүл мэндэд муу, тухайлбал мал ханиах, үнс нь уушгинд нь муугаар нөлөөлөх, хүндэрвэл хатгаа хүрэх сөрөг нөлөөтэй гэв. Малчдын ажигласнаар түймрийн дараа бэлчээр хэвийн байдалдаа ороход 2-3 жил болдог, нэг талаараа бэлчээр сэргэдэг ч ургамлын төрөл зүйл цөөрөх, үнс нурам нь дарагдахад цаг орох асуудал үүсдэг байна. Судалгаанд оролцсон малчдын 26 хувь нь усан хангамжийн хүрэлцээгүй байдал хүндрэлтэй байгаа гэсэн ба малчдын дунд худаг уснаас болж маргаан их гардаг, уст цэгийг тойрон олноор нутагладаг, бэлчээр хүрэлцдэггүй, зэлүүд бэлчээрээ ашиглах сонирхол байвч худаг, усны бэрхшээлээс шалтгаалан ашиглаж чаддаггүй, ус хүрэлцээгүй тул нүүж чаддаггүй гэсэн байна. Мөн Дорнод аймгийн асуулга судалгаа өгсөн малчдын 25 хувь нь ургамлын төрөл зүйл цөөрч, өвсний гарц муудаж, ургамал шимгүй болсон, 21 хувь нь залуу малчид ховордсон, үүнээс үүдэн хүн хүчний дутагдалтай байдаг, 14 хувь нь бэлчээрийн хүрэлцээ муу, даац хэтэрсэн, 13 хувь нь мал, малын гаралтай түүхий эд, бүтээгдэхүүний үнэ хямд, сум орон нутагт эдгээрийг шууд борлуулах цэг байхгүй, 6 хувь нь уламжлалт мал маллагааны

арга өөрчлөгдөж, нүүдэл хийх нь цөөрч, малаа мориор хариулахаа больсон, их техникжиж байгаа гэсэн байна. Харин 38 хувь нь малчдад байгалийн гамшиг (ган, зуд, үер, хур бороо бага орох), эрүүл мэнд, нийгмийн үйлчилгээ тэр бүр авч чаддаггүй, зэлүүд ашиглалтгүй бэлчээр нутаг байгаа хэдий ч усан хангамжаас шалтгаалан ашиглаж чадахгүй байх, гадны мал их бэлчих, малчдын бүлэг, хоршоо, ТББ-ын үйл ажиллагаа сул байх зэрэг бэрхшээлтэй асуудал байна гэсэн юм.

Хүснэгт 20. Малчдад тулгамдаж буй асуудал (Хэнтий аймаг)

Тулгамдаж буй асуудал	Хариулт
Бэлчээрийн хүрэлцээ муу, даац хэтэрсэн, мал их	29%
Усан хангамжийн хүрэлцээгүй байдал, худаг усаа бараадан малчид олноор нутагладаг	29%
Мал болон малын гаралтай түүхий эд, бүтээгдэхүүний үнэ хямд	24%
Бэлчээр, хадлангийн ургац, ургамлын гарц муудсан, бэлчээрийн ховор, соргог ургамлууд ургах нь багассан	15%
Бэлчээрийн маргаан	8%
Өөр аймаг, сумын малчид отор хийхээр болон малаа бэлчээхээр орж ирэх	7%
Түймэр	6%
Малын өвчин	5%
Бусад	24%

Хэнтий аймгийн судалгаанд оролцсон малчдын 29 хувь нь бэлчээрийн хүрэлцээ муу, даац хэтэрсэн, мал ихтэй, 29 хувь нь усан хангамжийн хүрэлцээгүй байдал буюу худаг, усаа бараадан мачин өрх олноор бөөгнөрдөг, үүнээс үүдэн маргаан их гардаг, зарим худгийн усны чанар муу, 24 хувь нь мал, малын гаралтай түүхий эд, бүтээгдэхүүний үнэ хямд, 15 хувь нь

бэлчээр, хадлангийн ургац муу, ургамлын гарц муудсан, бэлчээрийн ховор, соргог ургамлууд ургах нь багассаар байна, 8 хувь нь бэлчээрийн маргаан, 7 хувь нь өөр аймаг, сумын малчид отор, нүүдэл хийн орж ирэх, 6 хувь нь түймэр, 5 хувь нь малын өвчин зэрэг тулгамдаж буй асуудал гэсэн байна. Харин 24 хувь нь малчид эрүүл мэндийн даатгал төлдөг ч үйлчилгээ авч чаддаггүй, оготно их, малчдад бэлчээрийн эрх зүйн зохицуулалтын мэдлэг олгох, бэлчээрийн хуулийн заалтыг амьдралд нийцүүлсэн байх, уул уурхайн компаниуд бэлчээр сүйтгээд нөхөн сэргээхгүй орхидог, хүн хүчний дутмаг байдал, ил задгай хог хаягдал зэрэг асуудлыг нэрлэсэн байна. Мөн зарим малчид татваргүй тул малаа их өсгөж байгаа учир малын хөлийн татвар авдаг болгох, тухайн татварыг бэлчээр усжуулалт, нөхөн сэргээлтэнд ашиглах нь зүйтэй гэсэн саналаа илэрхийлсэн юм.

3.2. Малын тоо толгой, бэлчээрийн талбайн өөрчлөлт, бэлчээрийн ачаалал

3.2.1. Малын тоо толгой

Малын тоо толгойн статистик тоо мэдээг ҮСХ-ны Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сангаас авч ашигласан [12]. Малын тоо толгой 2007-2017 оны хугацаанд Дорнод аймагт 750.5 мян.толгой буюу 57%, 2017-2022 оны хугацаанд 1284.5 мян.толгой буюу 62%-аар өссөн бол 2007-2017 оны хугацаанд Хэнтий аймагт 2226.1 мян.толгой буюу 102%, 2017-2022 оны хугацаанд 667.3 мян.толгой буюу 15%-аар тус тус өссөн байна. 2007-2022 оны хоорондох 15 жилийн хугацаанд Дорнод аймгийн нийт мал 2035.0 мянга, Хэнтий аймгийн нийт мал 2893.4 мянга буюу тус 2 аймагт нийт 4.9 сая гаруйгаар өссөн дүнтэй байна (Хүснэгт 21.), (Хүснэгт 22.).

Хүснэгт 21. Малын тоо (мян.толгой)

Он	Дорнод		Хэнтий	
	Бодит толгой	Хонин толгой	Бодит толгой	Хонин толгой
2007	1307.3	2734.6	2183.2	4058.7
2017	2057.8	4564.5	4409.3	7820.4
2022	3342.3	7808.6	5076.6	9361.8

Хүснэгт 22. Малын тоо толгойн өөрчлөлт (мян.толгой)

Он	Дорнод			Хэнтий		
	Малын тоо	Зөрүү	Хувь	Малын тоо	Зөрүү	Хувь
2007	1307.3	-	-	2183.2	-	-
2017	2057.8	750.5	57%	4409.3	2226.1	102%
2022	3342.3	1284.5	62%	5076.6	667.3	15%

3.2.2. Бэлчээрийн талбай

Бэлчээрийн талбайн өөрчлөлтийн мэдээ баримтыг ГЗБГЗЗГ-аас гаргадаг Газрын нэгдмэл сангийн тайлангаас авч ашигласан. Дорнод аймгийн бэлчээрийн талбай 2007-2017 оны хугацаанд 784.8 мян.га буюу 8.9%, 2017-2022 оны хугацаанд 1001 мян.га буюу 12.5%-аар буурсан байна. Хэнтий аймгийн бэлчээрийн талбай 2007-2017 оны хугацаанд 9.9 мян.га буюу 0.2%, 2017-2022 онд 60.6 мян.га талбай буюу 1.2%-аар буурсан байна. Үүнээс харахад 2007-2022 оны хугацаанд Дорнод аймгийн бэлчээрийн талбай нийт 1785.8 мян.га; Хэнтий аймгийн бэлчээрийн талбай нийт 70.5 мян.га-гаар тус тус буурсан байна (**Хүснэгт 23.**), (**Хүснэгт 24.**).

Хүснэгт 23. Дорнод аймгийн бэлчээрийн талбайн өөрчлөлт (мян.га)

Он	Бэлчээрийн талбай	Зөрүү	Хувь
2007	8778.8	-	-
2017	7994.1	-784.8	-8.9%
2022	6993.0	-1001.0	-12.5%

Хүснэгт 24. Хэнтий аймгийн бэлчээрийн талбайн өөрчлөлт (мян.га)

Он	Бэлчээрийн талбай	Зөрүү	Хувь
2007	5078.1	-	-
2017	5068.2	-9.9	-0.2%
2022	5007.6	-60.6	-1.2%

3.2.3. Бэлчээрийн ачаалал

Өвөл-хаврын улирлын нэгж га бэлчээрт ногдох малын нягтшил нь Дорнод аймагт 2007-2022 оны хугацаанд 2.45 хонин толгойгоор буюу 3.5 дахин, Хэнтий аймагт мөн үеийн хугацаанд 4.3 хонин толгойгоор буюу 2.4 дахин өссөн байна. Бэлчээрийн ачаалал 2007 оны үеийнхтэй харьцуулахад Дорнод аймагт 2017 онд 1.3%, 2022 онд 2.6%-аар өссөн бол Хэнтий аймагт 2017 онд 7.8%, 2022 онд 8.9%-аар өссөн байна (**Хүснэгт 25.**).

Хүснэгт 25. Өвөл-хаврын улирлын бэлчээрийн ачаалал (хонин толгойгоор)

	Даацад тохирох малын тоо	1 га бэлчээрийн талбайд ногдох малын тоо		
		2007 он	2017 он	2022 он
Дорнод	1.3	0.98	1.67	3.43
Хэнтий	0.81	2.97	6.33	7.27

Зун-намрын улирлын нэгж га бэлчээрт ногдох малын нягтшил нь Дорнод аймагт 2007-2022 оны хугацаанд 1.91 хонин толгойгоор буюу 3.5 дахин, Хэнтий аймагт мөн үеийн хугацаанд 1.73 хонин толгойгоор буюу 2.1 дахин өссөн байна. Бэлчээрийн ачаалал 2007 оны үеийнхтэй харьцуулахад Дорнод аймагт 2017 онд 1.4 дахин, 2022 онд 2.4 дахин өссөн бол Хэнтий аймагт 2017 онд 3.7 дахин, 2022 онд 4.5 дахин өссөн байна (**Хүснэгт 26.**).

Хүснэгт 26. Зун-намрын улирлын бэлчээрийн ачаалал (хонин толгойгоор)

	Даацад тохирох малын тоо	1 га бэлчээрийн талбайд ногдох малын тоо		
		2007 он	2017 он	2022 он
Дорнод	1.1	0.75	1.55	2.66
Хэнтий	0.71	1.47	2.68	3.20

4. ХЭЛЭЛЦҮҮЛЭГ

Бэлчээр ашиглалтыг малчдын санал, хандлагад тулгуурлан тодорхойлох оролдлого хийсэн тус судалгааны үр дүнгээс үзэхэд сүүлийн жилүүдэд мал маллах уламжлалт арга барил өөрчлөгдөж, бэлчээрийн улирлын сэлгээ, нүүдлийн тоо цөөрсөн, малын тоо толгойн хэт их өсөлт нь бэлчээрийн ачааллыг нэмэгдүүлж, доройтолд хүргэх шалтгаан болж байгаа бөгөөд усан хангамжаа дагаад малчид олноор нутаглахад хүргэж байгааг харуулж байна.

Цаг уурын улсын сүлжээний мониторингийн цэгүүдэд тулгуурлан хийсэн бэлчээрийн төлөв байдлын 2016 оны үндэсний тайланд дурдсанаар Монгол орны нийт бэлчээрийн 57 хувь ямар нэг байдлаар талхлагдсан буюу доройтолд өртсөн байна [6]. Харин бэлчээр талхлагдаж буй гол шалтгаан нь бэлчээрийг хэт их ашиглаж байгаа бөгөөд малын тоог хянаж, бэлчээр ашиглалтын менежментийг зөв зохистой хэрэгжүүлэх хэрэгтэй болох нь бэлчээрийн төлөв байдлын 2014 оны үндэсний тайлангийн судалгааны үр дүнд гарсан байна [8]. Азийн хөгжлийн банк болон БОНХЯ (тухайн үеийн нэрээр)-аас гаргасан “Монгол Улсын бэлчээрийн тогтвортой байдал: Уур амьсгал болон хүрээлэн буй орчны өөрчлөлтөнд дасан зохицох талаар” судалгааны тайланд малын бэлчээр усан хангамжаас шууд хамааралтай буюу малчид усны нөөцийг түшиглэн нүүдэллэдэг, бэлчээрийн нүүдэл, сэлгээ

бага хийх нь бэлчээрийн талхлагдлыг нэмэгдүүлж байгаа ба бэлчээрийн менежментийн үйл ажиллагаа алдагдсан гэсэн байна [13]. Эдгээрээс үзэхэд тус асуулга судалгаанд оролцсон малчдын хариулт эдгээр судалгаа, тайлангийн үр дүнтэй тохирч байгаа юм.

Мөн бид малчдын саналд тулгуурлан бэлчээр сайжруулах арга замыг тодорхойлохыг зорьсон. Энэ хүрээнд малчдаас авсан судалгааны дүнгээс харахад усан хангамжийг нэмэгдүүлэх боломжийг судалж, ашиглалтгүй зэлүүд бэлчээрийг ашиглах нөхцөлийг бүрдүүлж, бэлчээрийн хүрэлцээг нэмэгдүүлэх, малчдыг бэлчээрийн эрх зүйн зохицуулалтын талаарх мэдээллээр хангах, төрөөс бэлчээр ашиглалтын эрх зүйн зохицуулалтын шинэчлэл хийхэд малын тоог бэлчээрийн даацад тохируулах асуудлыг тусгах хэрэгцээ шаардлага байгаа нь судалгаанаас харагдаж байна. ХХААХҮЯ-ны мэдээлснээр 2021 оны байдлаар улсын хэмжээнд нийт 50181 худаг байгаагийн 36620 нь бэлчээрийн усан хангамжид ашиглагдаж байгаа бөгөөд тус яамны зүгээс бэлчээр усжуулах үйл ажиллагааг зун-намрын болон, ашиглалтгүй байгаа бэлчээрт бэлчээрийн менежментийн үйл ажиллагаатай уялдуулан зохион байгуулахаар төлөвлөн ажиллаж байгаа нь малчдын саналд нийцсэн үр дүнтэй ажил болохоор байна [14].

Асуулга судалгааны дүнд малын тоо даацаас хэтэрсэн, бэлчээрийн хүрэлцээ муу байгааг малчид онцолсоор байсан тул Дорнод, Хэнтий аймгуудын малын тоо толгой, бэлчээрийн талбайн өөрчлөлтийг 2007, 2017, 2022 оноор харьцуулан үзэхэд малын тоо толгой нэмэгдэж [12], харин бэлчээрийн талбай багассан байв. Иймээс нэгж га талбайд ногдох малын тооны нягтшил нэмэгдсэн үзүүлэлттэй гарсан нь малчдын хариулттай тохирч байсан юм. Тус судалгааны үр дүн хэсэгт байгаа

асуулгын дүнг цаашид малчдын хандлага тодорхойлох харьцуулсан судалгаа хийхэд ашиглах боломжтой юм.

5. ДУГНЭЛТ

Асуулга судалгааны үр дүнгээс харахад Дорнод аймгийн малчдын 81.7%, Хэнтий аймгийн малчдын 56.4% 4 улирлын бэлчээр хүрэлцээтэй гэсэн хэдий ч, 67% нь бэлчээр доройтож байна, 88 хувь нь малын тоог бэлчээрийн даацад тохируулах хэрэгтэй, 30% нь усан хангамж хүрэлцдэггүй, ашиглалтгүй зэлүүд бэлчээр байгаа ч усгүй тул ашиглаж чаддаггүй гэж хариулснаас үзвэл бэлчээрийн нийт талбай хүрэлцээтэй боловч, усан хангамжаас шалтгаалж бэлчээрлэх талбай хязгаарлагдаж байна. Мөн 2007-2022 оны хугацаанд малын тоо толгой тус 2 аймагт 4.9 сая гаруйгаар буюу хонин толгойд шилжүүлсэн дүнгээр 10377.2 мянган толгойгоор өссөн бол бэлчээрийн талбай 1856.3 мян.га-гаар буурсан үзүүлэлттэй байна. Эдгээрээс үзэхэд мал аж ахуйгаас амьжиргаагаа хангадаг малчдын хувьд малын тоо толгойг өсгөх нь амьдралын баталгаа болдог хэдий ч, энэ нь эргээд бэлчээрийн хүрэлцээ муудах, маргаан үүсгэх зэрэг дарамтыг учруулж, малын тоо толгойн өсөлтийг эрх зүйн зохицуулалтаар шийдэх саналд хүргэж байна.

Бэлчээрийн даацыг тухайн орон нутгийн нийт бэлчээрийн талбайд тооцох нь зарим талаараа өрөөсгөл харагдаж байна. Тухайлбал Дорнод аймгийн судалгаанд оролцсон малчдын 57 хувь нь түймэр их гардаг нь тулгамдсан асуудал болдог, түймэр гарсны дараа тухайн бэлчээрт мал бэлчээдэггүй гэсэн юм. Мөн судалгааны үр дүнгээс харахад бэлчээрийн усан хангамжийн байдал бэлчээр ашиглалтад нөлөөлж буй гол хүчин зүйлүүдийн нэг бөгөөд усаар хангагдсан бэлчээр бусад бэлчээрээс илүү ачаалалтай ашиглагдаж байна. Иймээс бэлчээрийн даацыг тооцооход усан хангамжийн байдал

болон түймэр гарсан жилийн шатсан талбайг харгалзаж тооцвол илүү бодитой үр дүн гарахаар байна.

Ийнхүү малчдын бэлчээр ашиглаж буй хандлагаар бэлчээрийн бодит ашиглалтыг тодорхойлж, бэлчээрийн даац, ачааллыг идэвхтэй ашиглагдаж буй бэлчээрийн талбайд тооцон, түүнд тохирсон бэлчээрийн менежментийн арга хэмжээг авч хэрэгжүүлбэл орон зайн хувьд илүү оновчтой, үр ашигтай шийдэл болохоор байна. Цаашид асуулга судалгааг илүү нарийвчлан боловсруулж, газрын төлөв байдлын судалгаатай хавсран урт хугацаанд тодорхой давтамжтай гүйцэтгэж, үр дүнг илүү сайжруулах хэрэгтэй.

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

- [1]. Газар зохион байгуулалт, геодези, зураг зүйн газар, “Газрын нэгдмэл сангийн 2022 оны улсын нэгдсэн тайлан”, Улаанбаатар, 2023. July., 27, 2023. Accessed on: September., 25, 2023. [online]. Available: <https://opendata.gov.mn/dataset/negdmel-san-tailan>
- [2]. Газар зохион байгуулалт, геодези, зураг зүйн газар, “Газрын нэгдмэл сангийн тайлан”, 2002-2022.
- [3]. Үндэсний статистикийн хороо, статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан, February 09, 2023. Accessed on: September., 25, 2023. [online]. Available: https://www.1212.mn/mn/statistic/statcate/573054/table-view/dt_nso_1001_021v1
- [4]. Үндэсний статистикийн хороо, Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан, April 18, 2023. Accessed on: September., 25, 2023. [online]. Available: https://www.1212.mn/mn/statistic/statcate/48171307/table-view/dt_nso_1001_027v1
- [5]. Бэлчээр, эрсдэлийн менежментийн

- гарын авлага, тогтвортой амьжиргаа-2 төсөл, Бодлого судлалын төв., Улаанбаатар, Монгол улс, 2011.
- [6]. Монголын Ногоон алт төсөл “Монгол орны бэлчээрийн төлөв байдлын үндэсний тайлан 2”, Улаанбаатар хот, 2018. Accessed on: September., 25, 2023. [online]. Available: <https://www.greenmongolia.mn/post/103685>
- [7]. Бэлчээрийн менежментийн тэргүүн туршлагауд, цуврал гарын авлага №1, Монголын бэлчээр ашиглагчдын нэгдсэн холбоо., Улаанбаатар, Монгол улс. Accessed on: September., 25, 2023. [online]. Available: <https://cdn.greensoft.mn/uploads/users/45/files/handbook%20belcheer.pdf>
- [8]. Ногоон алт төсөл, “Монгол орны бэлчээрийн төлөв байдлын үндэсний тайлан 1”, улаанбаатар хот, 2015. Accessed on: September., 25, 2023. [online]. Available: <https://www.greenmongolia.mn/mongol-ornii-belcheeriin-tolov-baidal>
- [9]. Д.Энхжаргал ба Б.Нарангэрэл, “Бэлчээр ашиглалтыг олон нийтийн хандлагаар тодорхойлох асуудалд”, Монгол орны Газарзүй-Геоэкологийн асуудал, vol. 40, х.79, 2019.
- [10]. Малын бэлчээрийн даац тооцох нэгдсэн аргачлал, Үндэсний статистикийн хороо, Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яам, Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам., Улаанбаатар хот, Монгол улс. January 01, 2020. Accessed on: September 26, 2023. [online]. <https://www.1212.mn/mn/methodology/list/9066812>
- [11]. С. Цэрэндаш, Монгол орны бэлчээрийн нөөц, түүнийг ашиглах, хамгаалах бодлогын зарим асуудал. Улаанбаатар, 2012.
- [12]. Үндэсний статистикийн хороо, статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан, February 09, 2023. Accessed on: September., 28, 2023. [online]. Available: https://www.1212.mn/mn/statistic/statcate/573054/table-view/dt_nso_1001_021v1
- [13]. Азийн хөгжлийн банк, БОНХЯ “Монгол улсын бэлчээрийн тогтвортой байдал: Уур амьсгал болон хүрээлэн буй орчны өөрчлөлтөнд дасан зохицох талаар”, Мандалионг хот, 2014. Accessed on: November., 14, 2023. [online]. Available: https://www.adb.org/sites/default/files/publication/31145/making-grasslands-sustainable-mongolia-mn_0.pdf
- [14]. Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яам, 2022. Accessed on: November., 14, 2023. [online]. Available: <https://mofa.gov.mn/branch/maa/616f8ff473bc4a5fc70f21f4>